

Mircea COMȘA

**SOCIETATE ȘI COMUNITATE - CATEGORII ALE SOCIOLOGIEI
PURE - CONSTANTE ALE GÎNDIRII SOCIOLOGICE**

SOCIETY AND
COMMUNITY-
CATEGORIES OF
PURE SOCIOLOGY -
- CONSTANTS OF
SOCIOLOGICAL
THOUGHT

The aim of my study is to realise a comparative approach and analyse the two categories of formal sociology: "Society" and "Community". In this purpose I appealed to several theories belonging to great classical sociologists like A. Comte, E. Durkheim, H. Spencer, M. Weber, F. Tönnies, G. Simmel.

The study tries to answer certain problems that all these typologies rise (such as: what is their support, what is standing behind them or are they so different as it seems to us).

Making a distinction between the theory in the strict sens and the model, at the end these typologies seem to be more "real", more understandable, more close one to each other.

"Mulți sociologi consideră «comunitatea» și «societatea» (și legile, respectiv produsul lor) ca un fir roșu în istoria sociologiei, conceptele de solidaritate mecanică/organică (E. Durkheim), societate militară/industrială (H. Spencer), stare teologică/pozitivă (A. Comte) fiind adesea interpretate ca niște categorii ale «sociologiei pure» (F. Tönnies) (Ungureanu, 1990, pag. 85). Afirmatii ce vin în sprijinul unei asemenea idei pot fi găsite și în J. Freund: "D'Auguste Comte a Max Weber", Raymond Aron: "Les étapes de la pensée sociologique", Robert Nisbet: "The Sociological Tradition", Ilie Bădescu: "Istoria sociologiei" Aceste lucrări realizează în majoritatea situațiilor o relaționare a conceptelor de «societate» și «comunitate» la cel mult doi, trei autori sub un anumit aspect motiv pentru care considerăm necesară o prezentare comparată a concepțiilor sociologilor tradiționali asupra acestor categorii (nevoia stabilirii echivalențelor/diferențelor conceptuale poate fi utilă în realizarea acelei reconcilierii paradigmatică - o utopie în opinia mea - dar fiind totuși posibilă stabilirea anumitor punți inter-paradigmatice - G. Ritzer - "Towards an Integration

Sociological Paradigm" (apud Miha,1992). Voi încerca apoi să exemplific câteva din "ecourile" pe care dubletul conceptual «societate» - «comunitate» le-a avut asupra teoriilor sociale ulterioare.

Pentru început cred că este necesară explicitarea conceptelor de: "categorii", "sociologie pură" inspirate de filosofia kantiană. Distingând între formă (categorie) și conținut. G. Simmel acordă formei un sens diferit de cel kantian: «formele sociologice» nu mai sînt «forme apriorice» ci configurații și structuri obținute prin abstracție pornind de la niște «conținuturi sociale» (Legère, 1994, pg.123). Plecînd de la o concepție filosofică relativistă asupra cunoașterii Simmel susține că adevărul nu poate rezulta decît dintr-o "corelație a conținuturilor pe care nici unul, considerat izolat, nu-l deține" (Legère, 1994, pg. 123) Încercarea lui Simmel trebuie văzută în corelație cu începuturile construcției sociale a sociologiei ca știință, de la sf. sec. XIX și înc. sec. XX. El pleacă de la întrebarea (de asemenea de inspirație kantiană): "În ce condiții este posibilă sociologia ca știință distinctă?" fiind de părere că definiția clasică a sociologiei ca știință a faptelor sociale (Durkheim) nu este una satisfăcătoare. El simte nevoia unei delimitări mai exacte a obiectului de studiu al sociologiei (o definiție mai operațională). Pentru aceasta pleacă de la analiza conceptului de «societate», văzută ca interacțiune, reciprocitate de acțiuni între mai mulți indivizi, distingînd între conținuturile sociale (procesele psihologice ale indivizilor) și formele societății ("modelele diferite după care se operează socializarea; acțiunile reciproce se efectuează întotdeauna independent de voința indivizilor, după anumite scheme foarte variate, dar constante; există o regularitate a comportamentelor sociale și, de aceea e posibilă observarea în viața socială a relațiilor, a «formelor» stabile și persistente") (Legère, 1994,pg. 125). În această ordine de idei, sarcina sociologiei "pure" (sau formale) ar fi cercetarea formelor de socializare, clasarea lor într-o tipologie. Simmel este conștient de faptul că forma și conținutul sînt indisolubil legate, că prima nu poate fi studiată independent de a doua, apreciind că nu există o regulă logică care să permită în mod sigur reușita abstragerii formei plecînd de la realitatea socială (vorbește de un procedeu de tip "intuitiv" asemănător oarecum comprehensiunii weberiene, realizînd de altfel unele modele comparabile cu tipul ideal weberian). Valoarea acestor modele formale se reflectă strict în planul euristic.

Anterior lui Simmel, F. Tönnies (*Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887) va încerca să teoretizeze necesitatea unei întemeieri a sociologiei ca știință a societății pe calea unei construcții "pure", pentru că sociologiile empirice și aplicate care au încercat fondarea sociologiei prin intermediul observației, respectiv experienței au dat greș. În viziunea lui Tönnies, sociologia pură este sociologia formelor pure de socialitate iar demersul ei este de tip deductiv. Principalele "forme" ale acestei sociologii sînt «societate» și «comunitate».

Construite printr-un proces deductiv de abstragere din realitatea socială, percepută în mod indirect și pe căi diferite, a unor trăsături ce vor constitui, prin combinare, niște modele ideale în strictă dependență cu sistemul axiologic al autorilor, conceptele de «societate» și «comunitate» vor acoperi, deși sub denumiri diferite de la autor la autor, realități practic asemănătoare.

În viziunea lui A. Comte, evoluția omenirii poate fi schematizată astfel: de la "comunitatea morală" (bazată pe puterea spirituală și coeziune), omenirea a trecut la starea metafizică (pierderea comunității morale) urmată de societatea istorică (bazată pe puterea temporală), consens intelectual de unde și rolul savantului, al spiritului pozitiv, care va reinstitui comunitatea morală la nivelul întregii societăți.

În "Gemeinschaft und Gesellschaft" (Comunitate și Societate) F. Tönnies va relua dintr-o perspectivă tipologică, de această dată, categoriile de: "societate" și "comunitate". Aceste categorii sînt fundamentale pentru sociologia pură, ele nefiind rezultatul unei munci de anchetă, ci al instituirii unei ordini logice care i-a permis lui Tönnies să abstragă din realitatea socială elementele componente ale acestor "tipuri ideale", care îi vor permite să dea o viziune globală și diferențiată a ansamblului social. În cazul lui Tönnies "comunitatea" și "societatea" sînt niște modele intelectuale care pot servi drept reper pentru analiza sociologiei empirice.

Teoria lui Tönnies a suscitat numeroase reacții, controversate. Astfel Simmel consideră că abordarea categoriilor de "societate" și "comunitate" este prea statică, fără oscilații, succesiunea de la "comunitate" și "societate" fiind prea abruptă. Pentru Weber, distincția "societate" - "comunitate" primește o semnificație instrumentală comodă pentru a realiza comprehensiunea complexității sociale. El renunță la interpretarea evoluționistă a societăților apreciind că orice relație socială poate lua, în funcție de circumstanțe și criteriile alese de cercetători, aspectul "comunalizării" sau al "socializării". Pentru Weber "comunitatea" și "societatea" sînt doar niște constructe realizate după modelul tipului ideal, deci nu vor fi niciodată întîlnite în experiență sub această formă pură și coerentă.

O altă paradigmă ce poate fi subsumată celei de "societate" și "comunitate" îi aparține lui Spencer. Cei doi poli sînt societatea industrială și cea militară (Spencer. 908), Avînd în vedere disputa dintre Durkheim și Spencer voi încerca să prezint mai întîi metoda folosită de acesta din urmă în conturarea "tipurilor medii" ale societății industriale, respectiv militare. În cadrul evoluției sociale, aceste două tipuri sînt amestecate, astfel încît este util pentru teorie de a desprinde trăsăturile lor prin opoziție. Există cîteva dificultăți deosebirea de mărime și civilizație, faptul că unele instituții nu au ajuns la o formă definitivă. Cea mai bună metodă pare a fi următoarea: examinarea caracteristicilor produse în mod necesar de un tip de societate (acesta ar fi "tipul ideal", al societății respective), iar apoi identificarea gradului în care aceste caractere sînt

prezente în cadrul diferitelor societăți prezente, trecute (în societățile care există, au existat în realitate) Obiecția ce poate fi adusă acestui demers (vezi și Durkheim, 1994) vizează construcția "tipului mediu" de societate Spencer interpretează realitatea socială trecută prin prisma unei categorii moderne (individualismul) fapt care îl determină să concluzioneze că societățile vechi nu puteau să fie decât militare (logică aplicabilă doar perioadei actuale) pentru că drepturile personale (individualitatea indivizilor în fond) se comprimă doar sub presiunea unei forțe coercitive ori cauza (personalitatea individuală) pentru care trebuie să existe acest aparat coercitiv lipsea aproape în întregime. Consecința acestei erori logice de context se va repercuta asupra diferențelor dintre teoria durkheimiană și cea spenceriană (Ambii pornesc de la ideea estompării individului în societățile tradiționale, chiar dacă ea este produsă de cauze diferite, dar punctul de plecare al umanității va fi diferit, societatea militară, centralizată pentru Spencer, respectiv societate bazată pe solidaritate mecanică, necentralizată la Durkheim).

Teoria spenceriană a societății a ridicat numeroase critici ale sociologilor, exponentul principal fiind Durkheim. Teoria spenceriană se bazează pe diviziunea socială a muncii și pe sistemul contractualist (diviziunea muncii determină armonia socială iar aceasta se exprimă prin intermediul contractului social). Durkheim face distincție între solidaritatea organică și cea contractuală pe baza observației că diviziunea muncii presupune specializarea indivizilor, iar contractul implică la un moment dat convergența voinței individuale referitor la bazele comune ale organizării sociale (echivalent cu ideea unei reprezentări generale a condițiilor vieții colective la nivelul fiecărui individ, ceea ce este imposibil). Pe lângă aceasta, structura socială nu prezintă nici o urmă de organizare contractuală. Durkheim pune astfel în evidență paradoxul spencerian: pe de o parte schimbul liber implică existența mai multor indivizi liberi de orice constrângere, iar pe de altă parte, realizarea contractului presupune faptul că fiecare individ să aibă o conștiință identică cu a celorlalți; rezultă de aici că diviziunea muncii generează/presupune simultan, pe lângă specializare și omogenitate. Spencer încearcă să rezolve acest paradox introducând ideea contractului particular, dar acesta nu rezolvă problema pentru că interesele care pot duce la astfel de contracte pot apropia indivizii doar pentru puțin timp, ori în acest caz, stabilitatea socială ar dispărea, dar ea există. Doar stabilirea unui echilibru între rivalitatea intereselor și solidaritatea lor prin tradiții exprimate în dreptul contractual poate fi o soluție.

La rândul lui, Durkheim va ilustra indirect (Durkheim, 1994) continuitatea și valoarea epistemologică a conceptelor de "societate" și "comunitate". Demersul lui se va fonda pe teoria solidarității sociale (mult vehiculată în epocă, fiind o expresie relevantă a unei perioade istorice copleșite de anarhie și dezechilibru, aflată în căutarea

unei ordini temporale).

Durkheim face distincție între două forme de solidaritate socială: mecanică și organică (realizează aceleași obiective, dar pe căi diferite). Solidaritatea mecanică derivă din similaritatea indivizilor ca rezultat al diferențierii personalității individuale de personalitatea colectivă. Solidaritatea organică este rezultatul consensului dintre indivizi, unitatea colectivității rezultând din/exprimându-se prin diferențieri. Acestor două tipuri de solidaritate le corespund două forme polare de organizare: comunitatea prin solidaritatea mecanică respectiv comunitatea prin solidaritatea organică. Deși primul tip este specific societăților arhaice, iar celălalt celor moderne nu putem vorbi decât de o preponderență a unuia în raport cu celălalt. Se poate remarca o deosebire față de structura evolutivă care apare la Tönnies. Astfel, la Durkheim "societatea" în sensul pe care i l-a atribuit "sociologia pură" nu mai este punctul final al evoluției umanității. Ea apare ca o stare intermediară, de tranziție de la un tip de comunitate bazat pe solidaritatea umană la un alt tip de comunitate organică. Locul polarității este luat astfel de spirala "comunitate" (de tip tradițional) - "societate" (de tip contractual) - "comunitate" (de tip corporatist, corporația fiind singura soluție pentru reintegrarea morală și reconstrucția coeziunii sociale). Reapare astfel ideea comteană a comunității morale ca izvor al armoniei sociale și piedică a dezintegrării sociale.

Dacă ar fi să stabilim un punct comun din punct de vedere epistemologic al acestor teorii, cred că acesta nu poate fi decât analiza procedeele științifice prin care sociologii menționați ajung la fundamentarea celor două categorii. În esență metodele folosite se pot reduce la fundamentarea logică inductivă a categoriilor, urmată într-o fază ulterioară de aplicarea deductivă a "tipurilor ideale" la realitatea socială concretă.

Teoretizând metodologia sociologiei pure, G. Simmel va remarca de altfel inexistența unei reguli logice care să permită în mod sigur reușita abstragerii, propunând o soluție care aparține mai mult fenomenologiei - intuiția. Necesitatea unor astfel de categorii a fost resimțită de fiecare întemeietor de sociologie, dar fundamentul pe care le-au construit a fost diferit (spiritul teologic/pozitiv - Comte, voința organică/reflectată Tönnies; solidaritatea organică/mecanică Durkheim; statut/contract Spencer). O critică a sociologiei formale apare la Durkheim, obiecția fiind tendința ei spre o filosofie abstractă și vagă precum și lipsa unei valori practice epistemologice care nu face să progreseze cu nimic cunoașterea socialului (F. Legère, în G.Ferréol,1994).

Cred că o prezentare comparată a acestor teorii sociale prin raportare la cuplul realism vs. nominalism și strâns legate de aceasta la evoluționism poate fi utilă. Este cunoscută critica pe care o face Durkheim teoriei spenceriene a societăților militare și industriale (Durkheim, 1994,cap 6-7), etichetând-o printre altele drept evoluționistă. Cred că lucrurile stau mai degrabă invers. Modelul durkheimian pare mult mai rigid

decît cel spencerian, fiind ghidat de legi empirice și universale. Evoluția societăților de la forme simple la forme complexe este relativizată de cel puțin trei trăsături care reies din teoria lui Spencer: 1) există o lege de evoluție, dar ea poate fi influențată pozitiv sau negativ de diverse condiții, deci nu este o necesitate ineluctabilă; 2) tipurile de societăți nu trebuie interpretate de o manieră realistă ci ca fiind mult mai apropiate de "tipul ideal" weberian; 3) nu vorbește de un determinism mecanic ci de unul complex între individ și sistemul social. (R. Boudon, F. Bourricaud, 1986,pg.557) Argumentele pentru aceste afirmații așa cum reies ele din teoria spenceriană sînt: societatea poate prezenta simultan trăsături proprii ambelor tipuri; aceste tipuri nu pot fi localizate ușor de o manieră evolutivă, ele putînd fi întîlnite atît în trecut cît și în prezent. Deși "evoluțiile" prezentate de cele două teorii sînt oarecum diferite, ambele exclud (sau cel puțin încearcă) orice ipoteză de tip teleologic.

Amintind că tipologii ce pot fi subsumate celei analizate aici au existat și la alți autori ai secolului XIX, încep. secolului XX (Tocqueville, Marx, Weber) vom continua cu prezentarea influenței teoretice a tipologiei analizate în gîndirea socială a sec. XX.

O primă "reluare", ce confirmă totodată experimental viziunea logică a teoriei lui Tönnies, aparține sociologiei empirice: descoperirea în deceniul trei a faptului că orice organizație socială este dublu structurată: comunitar și societal (cuplul formal/informal), iar apoi dezvoltarea acestei teorii de către Alvin W. Goldner și J.C. Brown (Ungureanu, 1990, pg.86-87) Originea structurării societății a fost căutată pe rînd în substratul ei economic (Tönnies), politic (Spencer), demografic (Durkheim - creșterea volumului populației determină creșterea densității morale), cultural, opțiunea actorului pentru una dintre variabilele dihotomiilor orientare spre sine/colectivitate; particularism/universalism; prescrierea statusului/performanță; afectivitate/neutralitate afectivă; difuziune/specificitate (T. Parsons) imprimînd caracterul comunitar, respectiv societal al unei societăți.

Schema dualistă "societate" / "comunitate" poate fi întîlnită și în sociologia americană sub forma distincțiilor dintre: grupul primar/secundar (Cooley), organizare socială bazată pe statut și rol prescrist, atribuit, respectiv, cucerit. Multe dintre opozițiile prezentate de Karl Popper între "societatea deschisă" și "societatea închisă" se apropie de opozițiile dintre "societate" și "comunitate". Sînt vehiculate de asemenea dihotomiile conceptuale: societate tradițională/modernă, civilizație rurală/urbană.

Disputa dintre realism și nominalism are în centru societatea (există societatea sau ea este mai degrabă o construcție a rațiunii?). Pentru Spencer există "societăți" "Societatea" în sensul lui Durkheim n-are pentru el nici un sens (analog și pentru Simmel). Răspunsul lui Spencer nu este nominalist și se distinge totodată radical de cel al lui Durkheim: societățile există în sensul că ele sînt niște agregate mai

mult sau mai puțin permanente, niște sisteme de relații mai mult sau mai puțin stabile între indivizi, sisteme ce se mențin, depinzând de reînnoirea constantă a părților lor.

De ce "categorii pure"? Formele pure au rolul de a interoga și interpreta "realitatea socială", scopul sociologiei formale fiind identificarea și analizarea modelelor susceptibile de ilustrații multiple. "Categoriile pure" sînt o primă prefigurare a noțiunii moderne de model văzut ca o reprezentare idealizată ce ne ajută să înțelegem mai bine anumite situații reale cu condiția de a conștientiza simplificările pe care el le introduce. Modelul beneficiază de o dublă proprietate: generalitatea (se aplică la contexte spațio-temporale diverse) și idealitatea (nu se poate aplica nici unei realități concrete). Modelul se distinge de conceptul de lege (caracterizată drept empirică și universală de Durkheim).

Este posibilă o echivalare conceptuală a acestor dihotomii? Cred că răspunsul depinde de punctul de vedere din care le privim. Dacă ne situăm la nivelul sferei pe care aceste "categorii" o acoperă în realitatea istorică cred că o echivalare este posibilă (trăsăturile concrete ale societăților care apar ca ilustrare a diverselor tipuri generale se suprapun în mare măsură). În schimb, nu cred că putem vorbi de o identificare sub aspectul fundamentării epistemologice. Diferențele dintre teoriile sociale în cadrul cărora aceste dihotomii conceptuale ocupă o poziție centrală precum și accepțiunile pe care le iau termenii care denumesc/caracterizează categoriile, ne avertizează asupra unor eventuale erori de interpretare comparată echivalentă (Vezi accepțiunile pe care le iau termenii de organic la Durkheim și Tönnies, comunitate la Comte, Durkheim, Tönnies)

Chiar dacă în final, nu putem ignora analiza lui Raymond Boudon din lucrarea "La place du desordre" care ne avertizează asupra faptului că: toate aceste "antinomii" trebuie văzute doar ca "scheme de inteligibilitate formale" (nu legi); au valoare de idei directoare; pentru a fi aplicate, parametrii trebuie adaptați situațiilor reale; nu autorizează nici o concluzie empirică și nici o predicție pentru că nu putem confunda forma și realul (sau altfel spus, nu putem asimila "raționalul" și "realul").

BIBLIOGRAFIE:

- 1) Raymond Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris, Galimard, 1967;
- 2) Raymond Aron, *Sociologie allemande contemporaine*, Paris, PUF, 1981;
- 3) Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei*, București, Porto Franco, 1994;
- 4) Raymond Boudon, F. Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1986;
- 5) Raymond Boudon, *La place du désordre*, Paris, PUF, 1983;
- 6) Emile Durkheim, *La division du travail social*. Paris, PUF, 1994;
- 7) coord. G. Ferréol. *Histoire de la pensée sociologique*, Paris, A. Colin, 1994;
- 8) Julien Freund, *D'Auguste Comte à Max Weber*, Paris, Economica, 1992;
- 9) Traian Herseni, *Sociologie*, București Ed. șt. și Enciclopedică, 1982;
- 10) Achim Mișu, *Introducere în sociologie*, Cluj-Napoca, Dacia, 1992;
- 11) Herbert Spencer, *Principes de sociologie*, Paris, Felix Alcan, 1908, vol. 3,
- 12) Ferdinand Tönnies, *Communauté et Société*, Paris, PUF, 1944;
- 13) Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*. București, Humanitas, 1990;